

Joanna Stanisławska, Agnieszka Kozera, Romana Głowicka-Wołoszyn

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

SAMOZAOPATRZENIE A SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW DOMOWYCH ROLNIKÓW W POLSCE W 2010 ROKU

*SELF-SUPPLY AND THE FINANCIAL SITUATION OF FARMERS'
HOUSEHOLDS IN POLAND IN 2010*

Słowa kluczowe: gospodarstwa domowe rolników, samozaopatrzenie, sytuacja finansowa gospodarstw domowych

Key words: farmer's households, self-supply, financial standing of households

Abstrakt. Celem badań było przedstawienie wielkości i struktury samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych rolników, w zależności od ich kondycji finansowej. Do oceny kondycji finansowej gospodarstw rolników wykorzystano miernik syntetyczny, skonstruowany przy wykorzystaniu klasycznej metody TOPSIS. Podstawę informacyjną badań stanowiły niepublikowane dane, dotyczące pojedynczych gospodarstw domowych, pochodzące z *Badań budżetów gospodarstw domowych*, przeprowadzonych przez GUS w 2010 roku. Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzono, że w gospodarstwach domowych rolników, charakteryzujących się najlepszą kondycją finansową, stanowiących 17,5% ogółu gospodarstw, przeciętny dochód rozporządzalny był ponadtrzyipółkrotnie wyższy w stosunku do gospodarstw, charakteryzujących się najslabszą sytuacją finansową, stanowiących 15% ogółu gospodarstw domowych rolników. Zaobserwowano ponadto, że lepsza kondycja finansowa gospodarstwa domowego rolników implikuje niższy odsetek gospodarstw korzystających z samozaopatrzenia.

Wstęp

Samozaopatrzenie, obok zakupów rynkowych i spożycia społecznego¹ jest jednym z głównych źródeł, a ponadto najstarszą formą pozyskania surowców i produktów w celu zaspokojenia potrzeb gospodarstwa domowego [Chmielewska 2000, Zalega 2011]. W literaturze przedmiotu samozaopatrzenie, inaczej spożycie naturalne², określane jest jako część lub całość produkcji, wytworzonej w gospodarstwie rolnym lub na działce, która przeznaczana jest na cele konsumpcyjne osób utrzymujących się z tego gospodarstwa lub na cele produkcyjne (obrót wewnętrzny) [Chmielewska 2000]. Skala tego zjawiska w dużym stopniu uwarunkowana jest przez poziom rozwoju społeczno-gospodarczego danego regionu [Głowicka-Wołoszyn i in. 2014], a także przez kondycję finansową i poziom życia jego mieszkańców [Kwasek 2002]. Dlatego, wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym i poprawą materialnych warunków życia ogółu ludności, rola samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych ogółem maleje, jednak w niektórych grupach społecznych wciąż ogrywa ważną rolę [Kwasek 2012]. Zjawisko samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych w Polsce, zdecydowanie najczęściej występuje w rodzinach³ rolników. Z jednej strony, taka sytuacja jest wynikiem tradycji i ukształtowanych na przestrzeni lat wzorców konsumpcji w tej grupie gospodarstw domowych [Stanisławska, Kozera 2013]. W porównaniu z pozostałymi grupami społeczno-ekonomicznymi, gospodarstwa domowe rolników cechuje silne powiązanie sfery konsumpcji i produkcji [Stanisławska, Wysocki 2011]. Jednak z drugiej

¹ Spożycie społeczne, zwane również spożyciem zbiorowym finansowane jest przez państwo. Pomoc ta jest zwykle bezpłatna lub częściowo odpłatna. Środki na ten cel pochodzą z budżetu centralnego lub zasobów finansowych władz lokalnych [Zalega 2011].

² Terminy samozaopatrzenie i spożycie naturalne przez wielu autorów uważane są za synonimy [Chmielewska 2000, Kwasek 2002]. Dlatego w pracy terminy te są stosowane zamiennie.

³ Ze względu redakcyjnych pojęcia gospodarstwo domowe i rodzina będą stosowane zamiennie.

strony, gospodarstwa domowe rolników charakteryzują się znacznie słabszą sytuacją finansową w relacji do gospodarstw pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. Sytuacja ta niewątpliwie wpływa na wyższą skłonność tej grupy gospodarstw domowych do korzystania z samozaopatrzenia w surowce i produkty z gospodarstwa rolnego lub działki, w celu zaspokojenia potrzeb podstawowych rodziny.

Wielkość samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych rolników jest najwyższa w porównaniu z pozostałymi grupami społeczno-ekonomicznymi ludności [Kozera i in. 2014]. Można jednak przypuszczać, że cechuje się ona dużym zróżnicowaniem ze względu na kondycję finansową gospodarstwa domowego. Celem badań było przedstawienie wielkości i struktury samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych rolników, w zależności od ich sytuacji finansowej w 2010 roku.

Materiał i metodyka badań

Podstawę informacyjną badań stanowiły niepublikowane dane surowe (jednostkowe), pochodzące z *Badań budżetów gospodarstw domowych*, przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny w 2010 roku. Wśród ankietowanych 37 412 gospodarstw domowych 1909 stanowiły gospodarstwa domowe rolników.

Ocenę sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników przeprowadzono na podstawie wyznaczonych wartości miernika syntetycznego (s_i), który skonstruowany został przy wykorzystaniu klasycznej metody TOPSIS⁴ [Wysocki 2010]. Do wyznaczenia wartości miernika syntetycznego kondycji finansowej gospodarstw rolników posłużyły następujące cechy proste⁵: wielkość dochodu rozporządzalnego⁶ (zł/os./m-c), wielkość wydatków ogółem (zł/os./m-c), udział wydatków na żywność oraz na użytkowanie mieszkania i nośniki energii w wydatkach ogółem (%), stopa oszczędności (%) oraz wielkość dochodów pochodzących ze świadczeń z pomocy społecznej (zł/os./m-c).

Na podstawie oszacowanych wartości miernika syntetycznego kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników (dla 1909 jednostek), przeprowadzono ich klasyfikację na cztery klasy typologiczne, na podstawie średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego z wartości tych mierników [Wysocki 2010]. W drugim etapie badań, dla każdej klasy typologicznej kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników (bardzo dobrej, średniej-wyższej, średniej-niższej, słabej) wyznaczono odsetek gospodarstw korzystających z samozaopatrzenia oraz jego wielkość⁷. W przeprowadzonych badaniach uwzględniono trzy formy samozaopatrzenia, tj. w żywność, opał oraz dary przekazane innym gospodarstwom domowym, które zostały wytworzone w gospodarstwie rolnym lub działce.

Wyniki badań

Wyniki przeprowadzonej klasyfikacji typologicznej kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników przedstawiono na rysunkach 1 i 2. Przeprowadzona analiza wskazała na znaczne zróżnicowanie sytuacji finansowej wśród gospodarstw domowych rolników (GDR) w 2010 roku. Z przeprowadzonych badań typologicznych wynika, że w 2010 roku bardzo dobrą kondycją finansową charakteryzował się relatywnie niewielki odsetek ogółu gospodarstw domowych rolników, które utworzyły I klasę, tj. 17,5% GDR ($s_i > 0,59$) (rys. 1). Średnią – wyższą kondycją finansową charakteryzowało się natomiast 30,5% GDR, które utworzyły II klasę typologiczną ($0,49 < s_i \leq 0,59$). Najliczniejszą klasę III utworzyło 37% GDR, charakteryzujących się średnią-niższą kondycją finansową ($0,39 < s_i \leq 0,49$). Ostatnią klasę – IV, utworzyło 15% ogółu gospodarstw domowych rolników, które wyróżniały się słabą sytuacją finansową ($s_i \leq 0,39$).

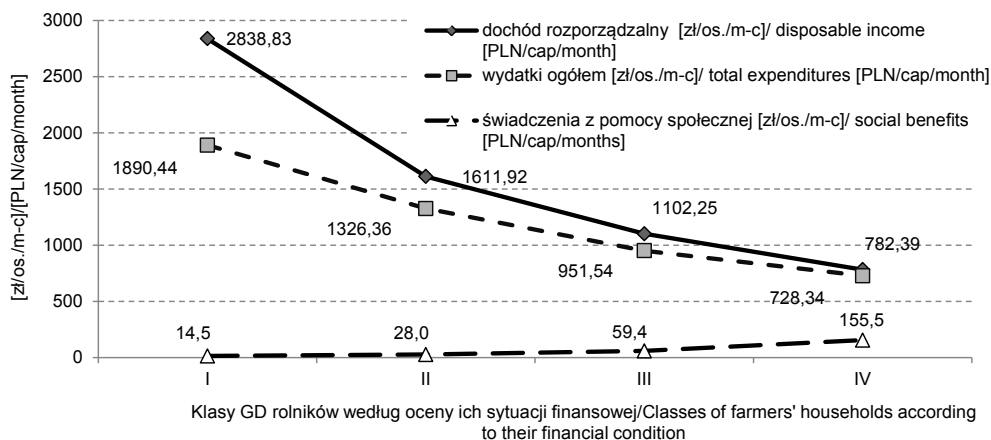
⁴ Szczegółowy opis etapów konstrukcji miernika syntetycznego przy zastosowaniu metody TOPSIS można znaleźć m.in. w pracy Wysockiego [2010].

⁵ Dobór cech do badań przeprowadzony został na podstawie analizy merytorycznej [Bywalec 2009] i statystycznej [Wysocki 2010].

⁶ Dla wyeliminowania wpływu, jaki na koszty utrzymania gospodarstw domowych wywiera ich skład społeczno-demograficzny, w przeprowadzonych badaniach na podstawie danych jednostkowych pochodzących z *BBGD* zastosowano oryginalną skalę ekwiwalentności OECD (którą stosuje również GUS) [Metodologia badania budżetów gospodarstw domowych 2011]. W pracy pojęcie jednostka ekwiwalentna jest tożsame z pojęciem osoba w gospodarstwie domowym.

⁷ Przeciętny poziom konsumpcji artykułów pochodzących z badanych rodzajów samozaopatrzenia, wyznaczono w oparciu o medianę.

Na rysunkach 1 i 2 przedstawiono wartości mierników cząstkowych kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników, według wyszczególnionych klas typologicznych. W 2010 roku, w gospodarstwach domowych rolników, charakteryzujących się najlepszą kondycją finansową (I klasa), przeciętny dochód rozporządzalny wyniósł prawie 2850 zł/os./m-c, tj. był ponadtrzykrotnie wyższy w stosunku do gospodarstw charakteryzujących się najłabszą sytuacją finansową (klasa IV). Ze względu na wysoki poziom uzyskiwanych dochodów, gospodarstwa te relatywnie rzadko korzystały ze świadczeń pochodzących z pomocy społecznej (14,5 zł/os./m-c) (rys. 1), natomiast wydatki sztywne⁸ tych gospodarstw stanowiły niespełna 38% ich domowego budżetu (rys. 2). Należy ponadto zauważyć, że kondycja finansowa gospodarstw domowych rolników zależała m.in. od wielkości użytkowanego gospodarstwa indywidualnego, która wyznacza jego możliwości rozwojowe⁹. W omawianej klasie typologicznej około 50% gospodarstw domowych rolników użytkowało gospodarstwa rolne powyżej 15 ha UR, a 15% – gospodarstwa rolne powyżej 30 ha. Gospodarstwa domowe, które utworzyły typ IV ze względu na bardzo niski poziom uzyskiwanych dochodów (782,39 zł/os./m-c), w największym stopniu korzystały ze świadczeń z pomocy społecznej, które wyniosły przeciętnie w tej grupie 155,5 zł/os./m-c. Na zaspokojenie potrzeb podstawowych gospodarstwa te przeznaczały znaczną część domowego budżetu, tj. 65% i praktycznie nie były w stanie przeznaczać środków pieniężnych na przyrost oszczędności – stopa oszczędności w tej grupie wynosiła zaledwie 1,5% (rys. 2). Słaba kondycja finansowa tych gospodarstw domowych wynikać mogła z wielkości użytkowanych gospodarstw rolnych, bowiem ponad 28% z nich użytkowało gospodarstwa do 5 ha UR. Wzrost wielkości gospodarstwa rolnego zwiększa zazwyczaj poziom dochodu rozporządzalnego w gospodarstwie domowym, poprawia także relacje efektywnościowe w zakresie wykorzystania majątku produkcyjnego w gospodarstwie [Stanisławska 2012].

Rysunek 1. Przeciętny poziom dochodów rozporządzalnych, wydatków ogółem i świadczeń, pochodzących z pomocy społecznej, według klas typologicznych kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników w 2010 roku

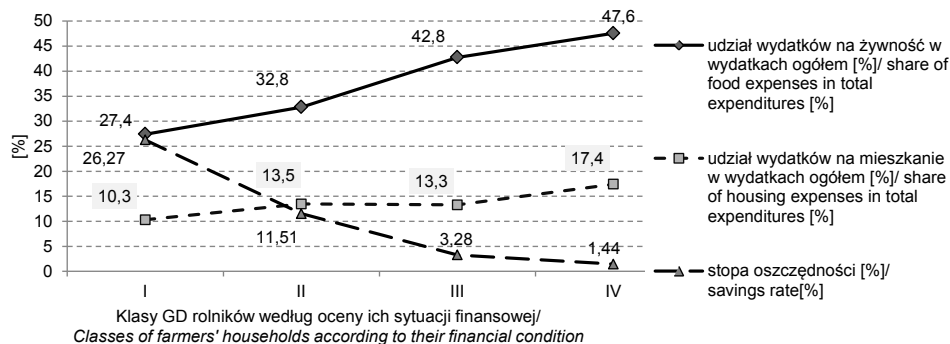
Figure 1. The median level of disposable income, total expenditures, and social benefits according to the typological classes of financial condition of farmers' households in 2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych pochodzących z badań [Budżetów gospodarstw... 2010]

Source: own study based on [Budżetów gospodarstw... 2010]

⁸ Do wydatków sztywnych gospodarstwa domowego zalicza się te, które zaspokajają potrzeby podstawowe rodziny i nie mogą być odłożone w czasie. Do grupy wydatków sztywnych (niezbędnych) zalicza się zazwyczaj wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii.

⁹ Z danych pochodzących z *Powszechnego Spisu Rolnego 2010* wynika, że gospodarstwa posiadające możliwości rozwojowe to te powyżej 30 ha użytków rolnych [Sass 2013].

Rysunek 2. Udział wydatków na żywność i mieszkanie w wydatkach ogółem oraz stopa oszczędności według klas typologicznych kondycji finansowej gospodarstw domowych rolników w 2010 roku

Figure 2. Shares of food and housing expenses in total expenditures and the savings rate according to the typological classes of financial condition of farmers' households in 2010

Źródło: jak na rys. 1

Source: see fig. 1

W tabeli 1 przedstawiono odsetek gospodarstw domowych rolników korzystających z samozaopatrzenia oraz jego poziom, według wyodrębnionych klas typologicznych kondycji finansowej w 2010 roku. Zjawisko samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych rolników jest powszechne, gdyż w 2010 roku około 95% ogółu gospodarstw rolników korzystało z tej formy zaspokojenia potrzeb rodziny, przy średniej dla ogółu gospodarstw domowych w Polsce wynoszącej 24,0% [Kozera i in. 2014]. Z analizy tabeli 1 wynika, że wraz z poprawą kondycji finansowej rodziny, maleje odsetek gospodarstw korzystających z samozaopatrzenia. W 2010 roku 92,5% ogółu gospodarstw domowych rolników charakteryzujących się najlepszą kondycją finansową (I klasa) korzystało z samozaopatrzenia, tj. o 4,4 p.p. mniej niż w przypadku gospodarstw domowych, charakteryzujących się najslabszą sytuacją finansową (IV klasa). Poziom samozaopatrzenia był najwyższy w gospodarstwach domowych, które utworzyły typ III i wyniósł 69,9 zł/os./m-c, najniższy zaś w gospodarstwach, które utworzyły typ I – 62,7 zł/os./m-c. Poziom samozaopatrzenia ogółem nie był mocno zróżnicowany w zależności od poziomu kondycji finansowej gospodarstw domowych, ale należy zwrócić uwagę na jego udział w wydatkach ogółem rodzin (tab. 1). W gospodarstwach domowych, które charakteryzowały się bardzo dobrą kondycją finansową, samozaopatrzenie w produkty i surowce pochodzące z gospodarstwa rolnego lub działki stanowiły 5,5% wydatków, tj. o ponad 11 p.p. mniej w stosunku do rodzin, które utworzyły typ IV.

W gospodarstwach domowych rolników w Polsce spośród wszystkich form samozaopatrzenia największe znaczenie odgrywa spożycie naturalne żywności. Niemal we wszystkich gospodarstwach domowych rolników korzystających z samozaopatrzenia, wystąpiło spożycie naturalne żywności, bez względu na ich typ kondycji finansowej. Natomiast samozaopatrzenie w opał oraz dary przekazane innym gospodarstwom domowym miało dużo mniejsze znaczenie. Odsetek gospodarstw domowych rolników korzystających z samozaopatrzenia w opał kształtował się na poziomie od 7,5% w gospodarstwach zakwalifikowanych do II typu kondycji finansowej, do 11,6% w klasie gospodarstw o najslabszej kondycji finansowej. Zaobserwowano ponadto, że odsetek rodzin przekazujących innym dary z własnego gospodarstwa rolnego wzrastał wraz z poprawą sytuacji finansowej. Najwyższy był w gospodarstwach domowych rolników, które utworzyły typ I i wyniósł 19,5%, najniższy zaś w gospodarstwach, które utworzyły typ IV – 10,3%.

Samozaopatrzenie w produkty żywnościowe pobrane z własnego gospodarstwa rolnego lub działki w gospodarstwach domowych rolników wyniosło przeciętnie 62,8 zł/os./m-c w 2010 roku. Największe znaczenie odgrywało ono w gospodarstwach charakteryzujących się najslabszą kondycją finansową, stanowiąc 35,2% ogółu ich wydatków na żywność (tab. 1). Wraz z poprawą

Tabela 1. Odsetek gospodarstw domowych rolników, korzystających z samozaopatrzenia i jego poziom według klas typologicznych kondycji finansowej w 2010 roku
 Table 1. The percentage of farmers' households that use self-supply according to the typological classes of financial condition of farmers' households in 2010

Wyszczególnienie/Specification	Kondycja finansowa gospodarstw domowych/Financial condition of households				Ogółem/Total
	I bardzo dobra/ very good	II średnia – wyższa/ good	III średnia – niższa/ modest	IV słaba/ poor	
Odsetek gospodarstw domowych rolników korzystających z samozaopatrzenia, w tym/ Percentage of farmers' households using self-supply, including [%]:					
– żywność/food	92,5	94,8	93,8	96,9	94,4
– opał/fuel	92,5	94,8	93,5	96,9	94,2
– dary przekazane innym GD/gifts for other households	9,0	7,5	11,1	11,6	9,7
	19,5	15,9	10,4	10,3	13,6
Przeciętny poziom samozaopatrzenia [zł/os./m-c]/ Median level of self-supply [PLN/cap/month]*:					
– żywność/food	62,7	65,3	69,9	66,6	66,6
– opał/fuel	60,9	62,7	64,5	64,3	62,8
– dary przekazane innym GD/gifts for other households	48,0	33,3	25,0	30,0	32,0
	12,5	12,7	11,4	8,0	12,0
Udział samozaopatrzenia ogółem w wydatkach ogółem gospodarstw domowych/Share of self-supply in total household expenditures [%]	5,5	7,8	11,6	16,9	9,7
Udział samozaopatrzenia w żywność w wydatkach na żywność GD/Share of self-supplied food in total household food expenses [%]	21,9	24,4	28,3	35,2	27,1

* w tych GD, które korzystały w badanym roku z samozaopatrzenia/those households that have benefited in the year under the self-supply

Źródło: jak na rys. 1

Source: see fig. 1

kondycji finansowej gospodarstwa domowego rolników, rola spożycia naturalnego żywności maleje. W gospodarstwach domowych charakteryzujących się najlepszą kondycją finansową (klasa I) odnotowano najniższy poziom i udział spożycia naturalnego żywności, który wyniósł 60,9 zł/os./m-c i stanowił około 22% ich wydatków na żywność (tab. 1).

Wnioski

1. W gospodarstwach domowych rolników charakteryzujących się najlepszą kondycją finansową, stanowiących 17,5% ogółu gospodarstw, przeciętny dochód rozporządzalny był ponadtrzyipółkrotnie wyższy w stosunku do gospodarstw charakteryzujących się najslabszą sytuacją finansową, stanowiących 15% ogółu gospodarstw rolników.
2. Gospodarstwa domowe rolników o najlepszej kondycji finansowej charakteryzowały się niskim udziałem wydatków sztywnych w wydatkach ogółem oraz niskim poziomem świadczeń, uzyskiwanych z pomocy społecznej. Natomiast gospodarstwa domowe rolników charakteryzujące się najslabszą kondycją finansową, w największym stopniu obciążone były wydatkami sztywnymi, co w dużym stopniu uniemożliwiło nim gromadzenie oszczędności. Gospodarstwa te znacznie częściej korzystały także ze świadczeń z pomocy społecznej.

3. Im lepsza kondycja finansowa gospodarstwa domowego rolników, tym niższy odsetek gospodarstw korzystających z samozaopatrzenia. W 2010 roku 96,9% ogółu gospodarstw rolników charakteryzujących się najslabszą kondycją finansową korzystało z samozaopatrzenia, tj. o 4,4 p.p. więcej niż w przypadku gospodarstw domowych charakteryzujących się najlepszą sytuacją finansową.
4. Wraz z poprawą kondycji finansowej gospodarstwa domowego rolników rola spożycia naturalnego żywności maleje. Gospodarstwa domowe charakteryzujące się najlepszą kondycją finansową cechował najniższy udział spożycia naturalnego żywności w wydatkach na żywność, wynoszący około 22%. Najwyższy udział tego spożycia, stanowiący 35% ogółu wydatków na żywność, zaobserwowano w gospodarstwach charakteryzujących się najslabszą kondycją finansową.

Literatura

- Budżety gospodarstw domowych w 2010.* 2010: GUS (zintegrowana baza danych jednostkowych).
- Bywalec C. 2009: *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, PWN, Warszawa, 31-33.
- Chmielewska B. 2000: *Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolników*, Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa, 121-125.
- Głowicka-Wołoszyn R., Kozera A., Stanisławska J. 2014: *Przestrzenne zróżnicowanie samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych w Polsce*, Rynek i Marketing, PWE, Warszawa.
- Kozera A., Głowicka-Wołoszyn R., Stanisławska J. 2014: *Rola samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych w Polsce w układzie grup społeczno-ekonomicznych ludności*, Rynek i Marketing, PWE, Warszawa.
- Kwasek M. 2002: *Poziom życia rolników w ostatniej dekadzie XX wieku*, Studia i Monografie nr 111, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa, 111.
- Kwasek M. 2012: *Wzorce konsumpcji żywności w Polsce*. Studia i monografie nr 153, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa, 72.
- Metodologia badania budżetów gospodarstw domowych.* 2011: GUS, Warszawa.
- Sass R. 2013: *Zmiany struktury obszarowej rolnictwa w Polsce i w skali województw w latach 2002 i 2010*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 2'13(72), CDR, SERiA, Poznań, 40-56.
- Stanisławska J. 2012: *Kształtowanie się elastyczności dochodowych popytu na artykuły żywnościowe w gospodarstwach domowych rolników według obszaru użytkowanego gospodarstwa rolnego*, Rocz. Nauk. SERiA, t. XIV, z. 1, 473.
- Stanisławska J., Kozera A. 2013: *Preferencje konsumpcyjne gospodarstw domowych rolników w zakresie wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe*, Handel wewnętrzny, styczeń-luty, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa, 341-350.
- Stanisławska J., Wysocki F. 2011: *Dochodowa elastyczność wydatków na artykuły żywnościowe w gospodarstwach domowych rolników według grup dochodowych*, Rocz. Nauk. SERiA, t. XIII, z. 3, 315.
- Wysocki F. 2010: *Metody taksonomiczne w rozpoznaniu typów ekonomicznych rolnictwa i obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, 156-157, 167-168.
- Zalega T. 2011: *Spożycie żywności w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi w województwie mazowieckim*, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 93, SGGW, Warszawa, 120-121.

Summary

The paper analyzes the volume and structure of self-supply in farmers' households according to their financial condition. To evaluate that condition a synthetic index was constructed using the classical TOPSIS method. The basic source of information was the unpublished raw microdata on individual households from the Household Budget Survey conducted by the Central Statistical Office in 2010. Conducted analysis allowed to assert that among the households with the best financial condition, which represented 17.5% of all farmers' households, the average disposable income was more than three times higher than that of the households with the worst financial condition, which represented 15% of the group. Moreover, it was observed that better financial condition implies lower percentage of households that use self-supply.

Adres do korespondencji
dr Joanna Stanisławska
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
ul. Wojska Polskiego 28; 60-637 Poznań
e-mail: stanislawski@up.poznan.pl